

**OBSERVATORUL INSTITUTULUI BATTHYÁNIAN INVITA
MINERVA. ÎN JURUL UNEI RECENZII DE EPOCĂ
LA INITIA ASTRONOMICA**

CRISTIAN MLADIN
Biblioteca Batthyaneum, Alba Iulia
Filială a Bibliotecii Naționale a României

*Tu nihil invita dices faciesve Minerva; id tibi iudicium est, ea mens*¹.
(Horatius, *Ars Poetica* 385)

Ambițiile episcopului Batthyány și debutul promițător al lui Mártonfi

Anul 1798 este anul fondării institutului batthyánian de către episcopul romano-catolic al Transilvaniei, Ignatius Batthyány (1741-1798), dar și anul apariției volumului semnat de Antonius Mártonfi (1748/50-1799), ucenicul episcopului, *Initia astronomica speculae Batthyanianae Albensis in Transilvania*².

Preocupările legate de ridicarea unor observatoare astronomice în Europa sunt în pas cu toată evoluția științifică și culturală a Europei iluminate în secolul XVIII³. De aceea, este cu atât mai remarcabil interesul episcopului Batthyány pentru astronomie și faptul că era la curent cu evoluția științelor importante din epocă, propunându-și un asemenea proiect ambițios și unitar: bibliotecă, observator astronomic, tipografie într-o provincie a Imperiului, toate sub un singur acoperiș. Lucrarea lui Mártonfi, *Initia*..., trebuia să fie debutul unei efervescențe științifice pe plan local, cu strânse legături la nivel european și prima lucrare dintr-o lungă și complexă serie (Mártonfi anunță 6 volume în debutul lucrării *Initia*).

În testamentul lăsat la data de 31 iulie 1798, care joacă un veritabil rol de act fondator (recunoscut încă din epocă în această calitate de către comunitatea științifică), episcopul Batthyány oferă el însuși lămuriri cu privire la rolul, statutul și modul de desfășurare a activității observatorului albaiulian: „...în afară de acestea am hotărât să las un monument al funcționării mele, care să

¹ Kilpatrick 1990, p. 49.

²Anton Mártonfi, *Initia astronomica speculae Batthyanianae Albensis in Transylvania. Cujus I Origmem et Adjuncta. II Ad apparatus astronomicum. III Rectificationem Instrumentorum. Propositit [...] Presbyter secularis, Philosophiae Doctor, Speculae ejusdem Director et Astronomus. Cum XI Tabb. Aeneis. Albae Carolinae. Typis episcopalibus anno 1798*. 8. Vom face referire la această lucrare prin indicația simplă, *Initia*.

³ Kovacs 1992, p. 43.

aducă folos bisericii și provinciei Transilvania și să le preamărească prestigiul, Institutul de Astronomie teoretică și practică care, nimeni să nu uite, va fi util întregii societăți umane...”⁴.

Așadar, utilitatea observatorului din Alba Iulia trebuia să joace un rol universal, în spiritul noului umanism iluminist. În fruntea acestuia urma să fie pus A. Mártonfi: „...În afară de acestea am ales ca director al Observatorului Astronomic pe A. Mártonfi, pe care l-am trimis, cu multă cheltuială, timp de patru ani la Viena, la celebrul bărbat Maximilian Hell, astronomul imperial, ca să se specializeze în disciplinele necesare, încât să poată face față cu succes calculelor astronomiei și, la întoarcerea acestuia, am ridicat observatorul astronomic...”⁵.

A. Mártonfi s-a născut în Misentea în anul 1748⁶, s-a format la academiile din Cluj, Buda și Trnava. A fost numit doctor în filozofie și *Baccalaureus* în teologie, tot în Trnava. A fost apoi desemnat profesor de teologie în Cluj și Alba Iulia. Între anii 1782 și 1788, a fost profesor de drept canonic al seminarului din Alba Iulia. După unii contemporani, Mártonfi ar fi rămas, mai mult decât orice, cu o afinitate totală față de matematică, rolul lui Hell și al lui Triesnecker în acest sens fiind decisiv. Cu un interes premeditat, episcopul îl trimite pe Mártonfi la studii în Viena (1788-1792), în compania unuia dintre cei mai importanți astronomi, Maximilian Hell. Niciun cost nu pare prea mare pentru planurile lui Batthyány. Așadar, perspectivele acestuia pentru noul director desemnat al observatorului albaulian, Mártonfi, erau de anvergură. Cu toate acestea, la doar un an de la publicarea volumului *Initia*, aproape în oglindă cu moartea lui Batthyány (17 noiembrie 1798), A. Mártonfi se stinge la data de 19 noiembrie 1799.

Apariția lucrării a fost pregătită de Batthyány însuși prin corespondența și legăturile pe care le-a avut cu diferiți intelectuali și remarcabili oameni de știință ai vremii (Franz Xaver von Zach, Jérôme Lalande etc). Așteptările în privința *Initiei* au fost, astfel, extrem de înalte. Într-adevăr, apariția unei asemenea lucrări

⁴ Dârja 1997, p. 359: „[...] praeter haec tale monumentum gesti Ministerii relinquere statuerim, quod Ecclesiae et Provinciae Transilvaniae et utilitatem adferret, et ad celebritatem etiam non parum adjiceret, Institutum Astronomiae Theoreticae et practicae, quod toti etiam Societati humanae utile esse nemo ignorat [...]”.

⁵ *Ibidem*: „[...] praeviae tamen modicum Directorem Speculae et Astronomum. Antonium Mártonffy quatuor annorum curriculo impensisque non levis Viennae, a celeberrimo viro Maximiliano Hell, Astronomo Caesaro, ita necessariis disciplinis imbui procuraverim, ut rei Astronomicae peritorum communi calculo cuivis Speculae praesidere possit cum honore [...]”.

⁶ SQ 1801, p. 175. Și totuși, data nașterii lui A. Mártonfi este incertă. Vezi <http://lexikon.katolikus.hu/M/M%C3%A1rtonfi.html>, accesat la 01.10.2018. Aici se dă anul 1740/1750.

într-o provincie a Imperiului era cu totul extraordinară. Mai mult, unii consideră chiar că volumul semnat de Mártonfi ar fi fost primul de acest fel din Europa⁷.

Incertitudinea unui nume și corespondența *sub rosa* a lui von Zach

Cu toate acestea, oamenii de știință contemporani au privit cu reținere apariția lucrării *Initia*. Reacția lumii savante nu poate fi subestimată. Consultând revistele și periodicele de specialitate de epocă, dedicate astronomiei și nu numai, oricine va fi surprins de povestea spectaculoasă din jurul *Initiei* și de corespondența avută de Batthyány cu astronomi importanți ai vremii. Un adevărat *Bildungsroman* se desfășoară în fața cititorului. Ne propunem, așadar, să aducem la lumină modul în care a fost percepută lucrarea lui Mártonfi de către mediul academic.

Printre jurnalele și revistele de specialitate dedicate astronomiei, am descoperit diferite recenzii sau simple mențiuni privitoare la lucrarea lui Mártonfi⁸. Dintre acestea, una ne-a atras atenția în mod deosebit. Este vorba de recenzia baronului Franz Xaver von Zach din *Allgemeine geographische Ephemeriden* (AGE), volumul III, 1799, p. 601-612⁹.

Dar cine este baronul von Zach? Din articolul dedicat acestuia în Enciclopedia Britannica aflăm că Franz Xaver von Zach (1754-1832) a fost actorul principal în epoca Luminilor în diseminarea informațiilor astronomice, el fiind cel care a reușit să strângă în jurul său o întreagă comunitate de astronomi. A fost numit profesor de mecanică la colegiul din Lemberg de către împărăteasa Maria Tereza, care creează un post special pentru el. După moartea ei, von Zach călătorește în scop științific la Paris și Londra, fiind la curent cu tot ceea ce era legat de astronomie, geografie și statistică. În 1786, von Zach sosește la Gotha, unde devine directorul observatorului ducelui Ernest II de Saxa-Gotha-Altenburg (1745-1804), la recomandarea celebrului William Herschel (1738-1822)¹⁰.

Von Zach are o impresionantă activitate științifică concretizată prin publicarea celor trei jurnale cu care s-a impus în cercul de savanți, la nivel european. Primul este chiar *Allgemeine geographische Ephemeriden*, al cărui prim număr apare în ianuarie 1798. În același an, în căutarea presupusei planete lipsă dintre Marte și Jupiter, organizează o întâlnire a astronomilor de pretutindeni, considerată prima conferință de astronomie din Europa. Despre

⁷ Maryks 2014, p. 151-152.

⁸ SQ 1801, p. 152-175; OAL 1799, p. 481-485; IALZ 1796, p. 988-989; GAGS 1800, p. 1886-1887; AL 1806, p. 650-651.

⁹ AGE 3 1799, p. 601-612. Traducerea integrală a acestei recenzii va fi publicată în revista Bibliotecii Naționale a României, *Informare și documentare*, anul 2018.

¹⁰ <https://www.britannica.com/biography/Franz-Xaver-von-Zach>, accesat la 01.10.2018.

această menire a Jurnalului, de a-i strânge pe cât mai mulți dintre cercetătorii reprezentativi dedicați cauzei astronomiei, von Zach vorbește în introducerea primului său număr. În anul 1800, se creează drept rezultat *Vereinigten Astronomischen Gessellschaft*, cunoscută și drept *Poliția Celestă*. În același an, von Zach înființează un nou jurnal, *Monatliche Correspondenz*, considerat drept primul jurnal astronomic, cu apariții până în 1813. Între 1818 și 1826 publică în Italia cel de-al treilea jurnal, *Correspondence Astronomique*¹¹.

În AGE multe dintre texte reprezintă, ca și în cazul celorlalte jurnale inițiate de von Zach, corespondențe avute de acesta cu diferiți astronomi, savanți sau simpli amatori¹². Nicio preocupare sinceră pentru astronomie nu i-a scăpat lui von Zach. De altfel, corespondența purtată cu cercetătorii de pe întreg continentul european a fost atât de consistentă, încât astronomul canadian Cliff Cunningham a publicat, în perioada 2004-2009, 7 volume din colecția de corespondență a lui von Zach, urmând ca seria să fie continuată¹³.

Încă din volumul al doilea al AGE (1798) aflăm deja informații prețioase legate de apariția lucrării *Initia*. Spre finalul volumului, în capitolul dedicat informațiilor diverse, von Zach anunță vestea publicării lucrării: „Am primit vestea de la un prieten din Transilvania cum că *Initia*... tocmai a părăsit tiparul în Sibiu”¹⁴.

Tot aici, von Zach mărturisește corespondența avută cu Batthyány însuși și faptul că acesta intenționa de mai multă vreme să ridice un observator la Alba Iulia și să-l numească pe Mártonfi director al acestuia. Von Zach vorbește despre intenția lui Batthyány de a ridica un observator la *Carlstadt* (sic!): „De câțiva ani deja, consilierul imperial-regal și episcopul Transilvaniei, Ignatius Conte de Batthyán, *perpetuus* în Nemetújvár, a construit două observatoare astronomice,

¹¹ AGE 1 1798, în introducere, p. 4, se spune: „Um diesem literarischen Bedürfnisse abzuheffen, haben sich mehrere der angesehensten und würdigsten Gelehrten in ganz Europa vereinigt und sich zur gemeinschaftlichen Bearbeitung gegenwärtiger *Allgemeinen geographischen Ephemeriden* verbunden.”

¹² Un text extrem de bogat în informații legate de activitatea baronului von Zach este cel al lui Angus Armitage, „Baron von Zach and his astronomical correspondence”, publicat în *Popular Astronomy*, Vol. 57, 1949, p. 326.

¹³ O recenzie excelentă a Corespondenței publicate de Cliff Cunningham în *Journal of Astronomical History and Heritage*, 13 (1), 2010, p. 83-86, semnată de profesorul Hilmar W. Duerbeck, Centre for Astronomy, James Cook University. Seria de scrisori publicate până acum cuprinde: corespondență cu Jan Sniadecki, Ludwig von Schedius, Charles Remy, Joseph Banks, William Herschel, William Henry Fox Talbot, Giovanni Battista Amici, Carl Friedrich Gauss, Johann Wurm, Abraham Schiferli, Johann Kaspar Horner, dar și scrisori către/de la alți savanți, duci etc.

¹⁴ AGE 2 1798, p. 498-499: „Von einem Freunde aus Siebenbürgen erhielten wir die Nachricht, dass zu Herrmannstadt eben die Presse verlassen habe: *Initia*...”.

atât în *Clausenburg*, cât și în *Carlstadt*, numindu-l pe dl. Mártonfi director”¹⁵. Merită să acordăm atenție acestei erori de nume dat orașului Alba Iulia.

Același von Zach îi explică amănunțit și convingător importantului astronom francez Lalande multiplele denumiri ale orașului Alba Iulia, răspunzând, astfel, apelului exasperat al lui Lalande pentru care orașul Alba Iulia nu părea identificabil după datele trimise de Mártonfi și care se arăta total încurcat de dese denumiri intersanjabile ale orașului Alba Iulia. În scrisoarea cu pricina, trimisă lui von Zach la 23 decembrie 1798 din Paris, Lalande i se plânge: „Aici este o confuzie de nume despre care nu înțeleg nimic; scăpați-mă din acest labirint. Astronomul contelui Batthyány, A. Mártonfi și-a publicat lucrarea *Initia astronomica* în *Alba Carolina*, episcopul mi-a scris că ar fi *Alba Julae* sau *Carlsburg*, dar pe hărți găsesc *Weissenburg*; așadar, care dintre acestea este cea corectă? Doar un loc nu poate avea atât de multe denumiri”¹⁶.

Von Zach răspunde acestei provocări într-o notă la sus-numita scrisoare a lui Lalande: „Este mereu același loc, și are chiar și mai multe denumiri decât a indicat *Lalande*; comparați ceea ce am spus cu privire la varietatea numelor de locuri din Ungaria, în nota din Ian. P. p. 108 din A.G.E. vol. III. *Carlsburg*, în limba maghiară *Károly Vár*, latină *Alba Carolina*, este un oraș regal și o cetate de pe un deal din Transilvania; sub cetate se află orașul de piață *Weissenburg*, în maghiară *Fejér-Vár*, în latină *Alba Julae*, nu *Alba Julia*, cum greșit spune Büsching”¹⁷.

Indicațiile lui von Zach sunt prețioase din mai multe puncte de vedere. O dată, aflăm de corespondența lui Lalande cu Batthyány, privitoare la *Initia* lui

¹⁵ AGE 2 1798, p. 499: „Schon vor mehreren Jahren hat der k.k. geheime Rath und Bischof von Siebenbürgen Ignatz Graf von Batthyán perpetuus in *Német-Ujvar*, sowol in *Clausenburg* als auch in *Carlstadt* zwey Sternwarten erbauen lassen, und Hr. *Mártonfi* zum Director derselben bestellt.”

¹⁶ AGE 3 1799, p. 177: „Hier ist eine Namens - Verwirrung von der ich nichts begreife; helfen Sie mir aus diesem Labyrinth. Der Astronom des Grafen *Batthyani*, Ant. *Mártonfi*, hat sein Werk *Initia astronomica* in *Alba Carolina* herausgegeben; der Bischof schrieb mir, dass es *Alba Julae* oder *Carlsburg* wäre, und auf den Karten finde ich *Weissenburg*; welches ist nun das rechte? Ein Ort kann doch nicht so vielerley Namen haben.” Exact aceeași explicație apare și în IALZ 1796, p. 989.

¹⁷ AGE 3 1799, p. 177: „Es ist immer derselbe Ort, und er hat auch noch mehr Namen, als *La Lande* angezeigt hat; man vergleiche, was ich über die Mannigfaltigkeit der Orts - Benennungen in Ungarn im Jan. St. S. 108 der A.G.E. III B. in der Note gesagt habe. *Carlsburg*, auf Ungarisch *Károly Vár*, Lateinisch *Alba Carolina*, ist eine königl. Freystadt und Festung auf einer Anhöhe in Siebenbürgen; unter der Festung liegt der Marktflecken *Weissenburg*, Ungarisch *Fejér-Vár*, Lateinisch *Alba Julae*, nicht *Alba Julia*, wie *Büsching* irrig hat. v. Z.”

Mártonfi¹⁸. Cât încă trăia, Batthyány corespundea cu oamenii de știință despre *Initia* lui Mártonfi, și nu autorul însuși. Vom reveni mai târziu asupra acestui detaliu semnificativ. Pe de altă parte, avem prezentarea unei situații legate de dificultatea de a identifica poziția astronomică a orașului Alba Iulia. După cum vom vedea, von Zach îi va reproșa, printre altele, lui Mártonfi că nu a fost în stare nici măcar să ofere coordonatele clare ale poziționării observatorului în Alba Iulia. Având în vedere aceste lucruri, confuzia lui von Zach legată de denumirea orașului Alba Iulia, unde spune *Carlstadt* în loc de *Carlsburg* (eroare bazată probabil pe terminațiile asemănătoare ale altor orașe, precum *Cronstadt*, *Hermannstadt*), este cu atât mai surprinzătoare.

Cu toate acestea într-o revistă literară din 1796 apare un text aproape identic cu al lui von Zach, nesemnlat, dar care trimite la denumirea corectă a orașului Alba Iulia: „[...] Episcopul conte Ignatius de Batthyán [...] a ridicat două observatoare în Transilvania, unul la *Clausenburg*, iar celălalt la *Karlsburg* [...]”¹⁹. Autorul acestei informări pare să fi știut de conținutul scrisorii lui Batthyány către von Zach din 30 mai 1796, trimisă din Brașov. Scrisoarea este publicată de von Zach în volumul 3 al *Sammlung astronomischer Abhandlungen, Beobachtungen und Nachrichten*, editat de Johann Elert Bode în 1797, supliment al volumului 3 al AGE²⁰. Ea stă la baza trimiterilor pe care von Zach le face cu privire la observatoarele din Transilvania ridicate de episcop. În această scrisoare, Batthyány îi povestește lui Von Zach despre preocupările sale pentru astronomie, despre faptul că în 1796 era încă obligat să își desfășoare activitatea la Cluj. Se vorbește despre stadiul avansat de amenajare a observatorului din Alba Iulia, motiv pentru care anul 1797 trebuia să fie pentru episcop începutul pentru inițierea în tainele astronomiei. Fiind preocupat de astronomie, Batthyány

¹⁸ Doamna Dr. Doina Hendre Biro urmează să publice traducerea unei scrisori în franceză adresată de Lalande în anul 25 martie 1796 lui Mártonfi, descoperită în arhiva Bibliotecii Batthyaneum.

¹⁹ IALZ 1796, p. 988: „Der Bischof von Siebenbürgen Hr. Graf Ignatz v. Batthyán perpetuus in Nemet Ujvár, Kays. Wirkl. Geheim. R., ein grosser Liebhaber und Beförderer der Wissenschaften, hat in Siebenbürgen zwey Sternwarten errichtet, die eine zu Clausenburg, die andere zu Karlsburg. Letzterer Ort, lateinisch *Alba Carolina* oder *Alba Julae*, eine Königl. Freystadt und Festung unweit dem Maros Fluss, ist zwar der eigentliche Sitz des Siebenbürgis. Bischofs, allein da er zugleich Gubernial-Rath bey dem siebenbürg. Gouvernement ist, so muss er sich dieses Amts wegen die grösste Zeit in Clausenburg (latein. *Claudiopolis*, ungar. *Kolosvár*) aufhalten. Daher er sich selbst eine eigene *Speculam domesticam* eingerichtet hat, auf welcher er sich das edle Vergnügen macht, und zu seiner Erhohlung von Geschäften sehr fleissig astronomische Beobachtungen anstellt. An der Karlsburger Sternwarte hat er einen eigenen Astronomen Namens Mártonfi angestellt.”

²⁰ SAABN 1797, p. 120-121.

îi scrie lui von Zach: „Trebuie doar să vă mărturisesc că eu însumi mă ocup cu astronomia, probabil *invita Minerva*, de aceea, pentru plăcerea mea, mi-am ridicat un *Observatorium domesticum* în Cluj, locul în care calitatea de consilier gubernial mă obligă să fiu în permanență”²¹. În mod cu totul surprinzător, Batthyány nu pomeneste niciunde în această scrisoare despre Alba Iulia, orașul fiind mereu presupus. Acest lucru poate indica familiaritatea lui von Zach cu preocupările lui Batthyány. Ceea ce poate fi dovedit prin cele două scrisori descoperite până în prezent în arhiva Bibliotecii Batthyaneum. Scrisorile în germană sunt adresate de von Zach lui Batthyány în data de 15 aprilie 1796 și 5 iulie 1796. Nu vom insista asupra conținutului acestora, urmând ca într-un studiu viitor să fie traduse, comentate și corelate cu alte (posibile) scrisori aflate în arhiva Bibliotecii. Pentru moment, existența ca atare a lor este suficientă pentru a atesta legătura directă a lui Batthyány cu von Zach.

Fig. 1 – Reprezentarea zeiței Minerva pe unul dintre panourile principale din Aula Magna, Biblioteca Batthyaneum (foto Cristian Mladin)

²¹ SAABN 1797, p. 120: „Ich muss Ew. - nur eröffnen, dass ich mich selbst auch mit der Sternkunde abgebe, vielleicht *invita Minerva*, ich habe mir daher zu meinem Vergnügen ein *Observatorium domesticum* zu Clausenburg errichtet, weil mein Raths-Amt es erfordert, dass ich allda wohne.”

Mărturisirea lui Batthyány este importantă, iar expresia *invita Minerva* nu este lipsită de relevanță. În ce măsură încercarea lui Batthyány mergea împotriva voinței zeiței înțelepciunii? Sinceritatea lui Batthyány să meargă până acolo încât să recunoască faptul că astronomia nu era pentru el decât o plăcere vinovată? Era oare Batthyány un simplu amator? Răspunsul la aceste întrebări îl vom da în rândurile de mai jos. Rămâne totuși remarcabil faptul că Aula Magna a Bibliotecii Batthyaneum, biblioteca însăși stă sub semnul Athenei Pallas, și nu împotriva ei. Intrând în Aula Magna a Bibliotecii Batthyaneum, vizitatorul se întâlnește din prima clipă cu privirea impunătoare a zeiței Athena, pictată central, reprezentată în picioare, pe panoul aflat deasupra intrării în fostul altar al bisericii trinitarienilor. Privirea zeiței cade protectoare peste întregul ansamblu interior al Aulei Magna. *Invita Minerva* sau *non invita Minerva*? Aceasta este întrebarea.

Inscripția de pe fațada Bibliotecii Batthyaneum, „URANIAE/ POSUIT/ C[omes] IG[natius] DE BATTHYAN/ EPISC[opus] TRANSILV[aniae]/ 1794”, care apare într-una dintre gravurile din *Initia*, poate fi considerată mai degrabă o mărturie a intenției în favoarea unui observator astronomic, și nu neapărat dovada că observatorul astronomic fusese deja instalat²².

O altă referință importantă la *Initia* o regăsim într-o notă a lui von Zach la scrisoarea trimisă lui de către filologul și geograful Ludwig von Schedius (1768-1848)²³. Încă o dată, von Zach vorbește despre corespondența avută cu Batthyány, acest „Magnat” și „promotor al științelor astronomice”. În ziarele vremii se zvonea moartea prematură a episcopului. Despre ea von Zach mărturisește că nu a aflat direct din patria sa, mai mult, că în decembrie 1798 primea un pachet cu cărți direct de la Batthyány. Pachetul conținea două lucrări

²² Ni se pare pripită concluzia Ilenei Dârja în privința faptului că în anul 1794, luându-se după inscripția trecută într-una dintre gravurile care apar în *Initia*, semnate de Johann Baptist Simon, cu data clară, 1796, lucrările la observatorul astronomic ar fi fost „în linii mari terminate...”. Nici măcar observațiile astronomice din *Observationes Astronomicae 1794-1797* (Ms. IX. 221); *Diarium observationum astronomicarum factum in Observatorio A. Carolinensis Anno 1795* nu pot fi considerate relevante în mod absolut, de vreme ce încă în 1798-1799 lucrările de amenajare continuau. Vezi recenzia de epocă a lui J. Binder, din *Siebenbürgische Quartalschrift*, Bd. 7, 1801, p. 152-175. Totodată, afirmația că „În anul 1794, Batthyány însuși a comunicat astronomului Maximilian Hell rezultatul acestor observații” nu poate fi decât o eroare, de vreme ce Hell moare în 1792. Pentru alte date istorice importante legate de observatorul albaiulian, a se consulta: Dârja 1997, p. 341-365, Kovacs 1992, p. 29-48, Biro 2011, p. 39-59, Biro 2016, p. 155-179 (acesta este cel mai complex articol apărut până în acest moment referitor la programul iconografic al observatorului din Alba Iulia), Wollmann 2011, p. 213-224.

²³ BLKÖ 1875, p. 149.

de-ale episcopului și două volume din *Initia*.²⁴ Fiind în posesia volumului, von Zach anunță, astfel, intenția de a face, în sfârșit, o recenzie la *Initia*. Din cele spuse, este evident că von Zach a fost, mai întâi, informat cu regularitate despre *Initia*, pentru ca în cele din urmă să o primească efectiv.

Corespondența purtată de von Zach cu mai tânărul, dar extrem de capabilul, intelectual Schedius aruncă o lumină neobișnuită asupra relației cu Batthyány și Mártonfi. Corespondența este o destăinuire *sub rosa*, cum însuși von Zach o spune. De aici aflăm percepția internă a lui von Zach asupra lui Mártonfi și a *Initia*, dar și modul în care Batthyány era perceput, rolul pe care acesta îl juca pe scena lumii savante și grija de a-l ține departe de aceste adevăruri de „interior”. Aparent, von Zach era silit să facă un adevărat compromis în privința cărții.

Am avut plăcerea și șansa unui schimb de informații cu profesorul Cliff Cunningham pe marginea volumelor publicate, dedicate corespondenței purtate de von Zach cu restul savanților contemporani. Profesorul Cunningham mi-a confirmat faptul că în cele 7 volume publicate până acum nu există scrisori ale lui Batthyány trimise sau primite de acesta. În schimb, există scrisori *despre* Batthyány, Mártonfi și lucrarea *Initia*. Cele câteva pasaje relevante se găsesc în corespondența lui von Zach cu Schedius în care acesta din urmă era rugat să confirme sau nu moartea lui Batthyány.

De altfel, răspunsul lui Schedius în această privință este publicat de von Zach tot în vol. III al AGE. În data de 17 februarie 1799, Schedius anunță: „Din

²⁴ AGE 3 1799, p. 111-112, *Aus einem Schreiben von Ludwig von Schedius, Professor der Aesthetik auf der Pester Universität in Ungarn, Pest den 16 Novembr 1798*: „Ich hatte die Ehre und das Glück mit diesem edlen und wahrhaft patriotisch gesinnten Freunde und Gönner astronomischer Wissenschaften in Briefwechsel zu stehen. Politische Zeitungen kündigen den Tod dieses verdienstvollen Bischofs den 17 November an; Briefe aus meinem Vaterlande vom 20 Novemb. meldeten mir noch nichts hiervon. Zu Anfang December's erhielt ich ein Packet Bücher, welche mir der vortreffliche Graf aus Siebenbürgen schickte, darunter waren seine eigenen Schriften: *Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae et provinciarum adjacentium. Opera et Studio Ign. Com. de Batthyán Episcopi Transilvaniae*. Tom. I Albae Carolinae 1785 gross Fol. 706 S. - *Sancti Gerardi Episcopi chanadiensis Scripta et Acta hactenus inedita...* Alb. Carol. Typis episcopal. 1790. Auch erhielt ich die im II Bande. S. 498 der A.G.E. schon angezeigten *Initia asronomica Speculae Batthyanianae* 1798, welche wir künftig in einem unsrer Hefte umständlich anzeigen werden. Noch wollen wir keine Blumen auf das Grab dieses sich auf alle Fälle verewigten Magnaten streuen, in der Hoffnung und mit dem Wunsche, dass diese Todes-Nachricht sich nicht bestätigen soll. Er war den 30 Januar 1741 zu *Batthyán*, ungefähr eine Stunde von Stuhlweissenburg, geboren. Eine Zeit lang war er des Erlauer Capitels *Praepositus major* und den 25 Januar 1781 ward er zum Bischof von Siebenbürgen gewählt. Er war zugleich k.k. wirklicher geheimer Rath und Gubernial-Rath in Siebenbürgen. v. Z.”

păcate, este real, într-adevăr pe data de 17 nov. anul trecut, episcopul Transilvaniei, Conte Batthyány a decedat, ca urmare a unei răni maligne la picioare”.

Urmează apoi un adevărat necrolog dedicat episcopului: „[...] În mai multe privințe, Ungaria și Transilvania regretă pierderea acestui mare om. Ca om, era venerat de toți datorită nobleței sale și a iubirii lui de dreptate, dar și datorită caracterului său blând, însoțite de cea mai mare severitate față de sine însuși în îndeplinirea obligațiilor. Ca *promotor* al științelor, el va trăi mereu în memoria posterității, având o bibliotecă foarte bogată și un observator splendid echipat, împreună cu un fond de 38 mii de guldeni pentru întreținerea ambelor. Pe toate acestea le-a oferit, spre folosul tuturor, ca dar patriei, printr-un document emis la 31 iulie 1798. Ca *savant*, el a lăsat în scrierile sale cele mai remarcabile monumente ale cunoștințelor sale profunde și vaste [...]”²⁵.

Niciun indiciu însă în scrisoarea lui Schedius despre semnele de întrebare ridicate de von Zach, care îi scrisese pe data de 26 ianuarie 1799: „Chiar a murit Episcopul Batthyány sau este doar un zvon fals al ziarelor? Între noi doi fie vorba, *Initia astron. specul. Batthyan*. nu-mi confirmă așteptările, ce latină barbară! Dar acest lucru ar fi cel mai mic dintre toate relele, dacă măcar conținutul astronomic ar fi fost mai bun. Cartea conține doar descrieri mai degrabă vagi ale lucrurilor deja cunoscute, fără beneficii pentru știință; mă simt incomfortabil să fac recenzia acestei lucrări, nu vreau să refuz, așa că trebuie să o scot cumva la cale. Dar acest lucru este *sub rosa*, pot să mărturisesc acest lucru unui drag și iubit colaborator, de aceea, trebuie să împărtășim plăcerile și necazurile noastre și din când în când să aruncăm mantia patriotismului asupra unor *parties honteuses*, dacă ceva bun poate fi realizat”²⁶.

Ce compromis era constrâns să facă von Zach și de ce? Ce înseamnă aceste *parties honteuses*, în ce măsură recenzia la lucrarea lui Mártonfi era o obligație față de episcopul însuși? Se putea trece oare atât de ușor peste acest compromis de dragul lui Batthyány? Oare *les parties honteuses* nu se refereau la rezultatul dezamăgitor al lucrării lui Mártonfi? Oare „mantia patriotismului” putea acoperi, într-adevăr, asemenea compromisuri?

Un lucru este cert, dincolo de declarațiile sau omagiile publice pozitive aduse episcopului Batthyány, opiniile *sub rosa* circula în cercul restrâns al savanților. Avem două perspective de a vedea contribuția lui Mártonfi și,

²⁵ AGE 3 1799, p. 412. Am găsit o referință de epocă la moartea episcopului în MEJSLA 1799, p. 383: „Mort du comte de Batthyan. Le 27 brumaire dernier, en Transylvanie, le respectable évêque Ignace, comte de BATHYAN, est mort; il étoit connu par plusieurs ouvrages, et il avoit depuis peu légué et fondé en faveur des sciences sa bibliothèque, son observatoire et sa riche collection d'instruments astronomiques”.

²⁶ Cunningham 2004-2009, p. 94-105.

implicit, a lui Batthyány: din *exterior* sau/și din *interior*. Discuția pe marginea recenziei propriu-zise a lui von Zach ne va lămuri în privința multora dintre întrebările ridicate.

Von Zach primește, după cum am aflat deja mai sus, confirmarea morții episcopului de la Schedius, motiv pentru care, în iunie 1799, recenzia este publicată. Într-o scrisoare adresată tot lui Schedius, la data de 14 iunie 1799, regăsim și aceste cuvinte ale lui von Zach: „Dacă nobilul episcop Batthyány ar fi fost încă în viață, aș fi avut în continuare rezerve în ceea ce privește tipărirea acestei recenzii, ar fi putut să-l offenseze, însă M. nu merită nici doi bani, toți astronomii sunt iritați de vocația sa greșită, pentru că a fost și continuă să fie un lucru vexant să vezi atât de mulți bani iroșiți într-un mod atât de mizerabil și stupid. Îmi pare rău că trebuie să fac un exemplu din asta”²⁷.

Afirmația că „toți astronomii sunt iritați de vocația sa greșită” este notabilă. Cel puțin Schedius, Lalande, dar poate și Herschel, pentru a-i numi doar pe unii dintre cei mai mari savanți ai vremii, ar putea să facă parte dintre cei dezamăgiți de prestația lui Mártonfi. Pe de altă parte, faptul că cineva ca von Zach se ferea de o posibilă ofensă publică adusă lui Batthyány, fie ea și una indirectă, spune ceva despre modul în care episcopul se impusese ca „Magnat” și „promotor al științelor astronomice”²⁸. De altfel, sumele puse în joc de Batthyány erau uriașe chiar și pentru personalități de talia lui von Zach. Acestea fiind spuse, cunoscând acum întregul context al problemei, din *exterior* și *interior*, cunoscând personajele aflate pe scena disputei, putem să citim și să înțelegem recenzia lui von Zach mai bine. Însă pentru cineva nefamiliar cu toate aceste chestiuni, recenzia ar putea să pară cu totul superficială, poate chiar pamfletară. Or, lucrurile trebuie abordate invers, tocmai rezultatul dezamăgitor al lucrării lui Mártonfi este în măsură să explice modul în care cineva ca von Zach, expert al astronomiei, statisticii și al geografiei putea reacționa așa în fața *Initiei*. Reacția lui von Zach nu este a unui amator.

Uraniei sau lui Uranus?

Recenzia începe cu trimiteri clare la unele dintre intervențiile lui von Zach pe subiectul relației cu episcopul Batthyány, al observatorului albaiulian, dar și al așteptărilor uriașe privitoare la apariția volumului. Fiind publicată în 1799, în iunie, von Zach nu mai avea motive, cum am văzut, de a se feri în vreun fel în publicarea recenziei. Textul lui începe, astfel, destul de abrupt și caustic: „Am promis deja de două ori cititorilor revistei A.G.E. (*Allgemeine geographische Ephemeriden*), în cartea a II-a, p. 499 și în cartea a III-a, p. 112, că vom oferi o recenzie lucrării de față. Totuși, cu mare greutate și neplăcere a acceptat

²⁷ *Ibidem*, p. 104-105.

²⁸ Vezi nota 24.

recenzentul provocarea acestei sarcini ingrate, căci el, dacă își va asuma conștient și imparțial această obligație, nu va putea spune lucruri bune despre această lucrare²⁹. Mai departe, von Zach vorbește explicit despre așteptările uriașe create de activitatea astronomică anunțată de episcop și de rezultatul lui Mártonfi. Apelul lui von Zach se îndreaptă spre *toți* astronomii cunoscuți ai vremii ca instanță ultimă în obiectivitatea judecății sale privitoare la *Initia*. Am văzut și mai sus că acest *toți* nu este o simplă generalizare justificativă, von Zach fiind realmente conectat la comunitatea celor mai importanți astronomi. Din această insistență putem înțelege exact nivelul de la care era privit produsul final al lui Mártonfi. Din acest punct de vedere, recenzia trebuia să fie un adevărat privilegiu pentru autor, dincolo de obligațiile recenzentului.

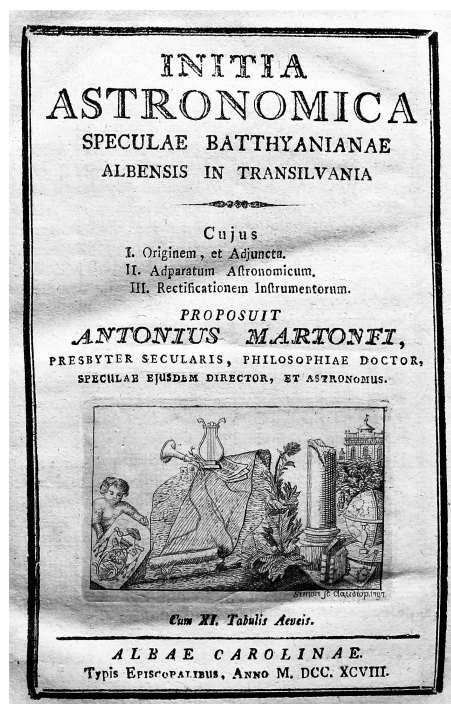

Fig. 2 – *Initia astronomica*, Albae Carolinae, 1798 (foaia de titlu)

²⁹ AGE 3 1799, p. 601: „Schon zweymall haben wir unsern Lesern der A.G.E im II B. S. 499 und im III B. S. 112 eine Anzeige des gegenwärtigen Werkes versprochen. Allein sehr schwer, und mit Verdruss? ging Rec. an diese undankbare Arbeit, da er, wenn er seine Pflicht gewissenhaft und unparteyisch erfüllen Will, nicht viel Gutes davon wird sagen können”.

Faptul că Mártonfi nu a fost doar primul director al observatorului albaulian, ci și coordonatorul lucrărilor la fața locului este deplâns de von Zach. Acesta susține direct și fără menajamente că Mártonfi nu ar fi fost vrednic de observator: „Este trist să vezi înșelate speranțele îndreptățite ale geografilor și ale astronomilor și trădate nobilele intenții ale celui de acum vrednicului de pomenire episcop de Batthyany, rămas nemuritor în amintirea patriei sale, iar toate acestea din cauza faptului că, după cum pare, Mártonfi nu este vrednic de acest observator, lipsindu-i cu totul priceperea. Iar acest lucru este cu atât mai mult de plâns, cu cât el a condus primul acest observator”³⁰.

Von Zach îl acuză pe Mártonfi de ce putea fi mai rău pentru debutul unui autor în domeniul astronomiei și pentru directorul unui observator astronomic. Von Zach îi reproșează lipsa celor mai elementare cunoștințe astronomice, lucru cu atât mai surprinzător, cu cât știm că Mártonfi studiasse la Viena cu Maximilian Hell. Acuzele merg pe trei direcții: lipsa unor cunoștințe astronomice elementare aduse la zi, abilitățile practice pentru a conduce observații astronomice și lipsa unei judecăți critice. Ultima dintre ele pare cu atât mai gravă, cu cât Mártonfi avea un doctorat în filosofie și teologie. Dialectica scolastică predată în școli în acea vreme ar fi trebuit să-l pregătească pe Mártonfi tocmai în dobândirea unei judecăți ascuțite: „O uriașă superficialitate, însoțită de cea mai grosolană lipsă de carte, răzbate din fiecare pagină. În aceste condiții se poate oare spera că Mártonfi își va veni în fire, iar prin studiu harnic își va îmbunătăți cunoștințele înguste?”³¹.

Introducerea recenziei se încheie mai degrabă cu genul de concluzii cu care o recenzie ar fi trebuit să sfârșească. Este uluitor să vedem că recenzia iese de *sub rosa*, preferând rostirea unor judecăți de valoare extrem de dure. Până în acest punct, Mártonfi pare cu totul discreditat în demersul său. Acesta nu pare să-și fi câștigat respectul în comunitatea de astronomi, dimpotrivă, *Initia* pare să fi fost mai degrabă dovada discreditării sale.

Von Zach continuă seria de atacuri, devoalând inutilitatea demersului lui Mártonfi. Este criticată metodologia adoptată care părea gândită mai degrabă pentru începători. Dar nici în cazul lor, von Zach nu crede că informațiile furnizate de *Initia* ar fi fost folositoare, de vreme ce acestea nu erau expuse clar

³⁰ AGE 3 1799, p. 602: „Es ist traurig, die gerechten Erwartungen des Geographen und Astronomen getäuscht, und die edlen Absichten des nun verewigten, aber in dem Andenken seines Vaterlandes unsterblichen Bischofs Batthyany verfehlt zu sehen, und zwar weil, wie es scheint, Martonfi einer Sternwarte vorzustehen, die Fähigkeit nicht hat. Diess ist um so mebr zu beklagen, da er die erste Anlage derselben geleitet hat”.

³¹ *Ibidem*: „Eine grosse Selbstzufriedenheit, die sich gern mit grober Unwissenheit zu paaren pflegt, leuchtet aus allen Blättern hervor. Darf man bey solchen Umständen wol hoffen, dass Martonfi zur Selbst-Erkenntnis kommen, und durch fleissiges Studium seine dürftigen Einsichten verbessern werde?”

și nici complet. Utilitatea primei părți din *Initia*, comparată cu cea a unui curs de astronomie, este desființată în relevanța ei atât pentru începători, cât și pentru experții în astronomie: „Și *cui* anume i-ar folosi, de fapt, acest curs? Căci astronomilor de profesie în mod sigur nu; acestora, Mártonfi nu le spune niciun lucru nou pe care aceștia să nu-l cunoască deja, și mai bine. Începătorilor? Ei ar fi de plâns, dacă ar trebui să strângă cunoștințe astronomice din această compilație îngustă și plină de greșeli. Nici măcar lucrurile cunoscute tuturor nu sunt expuse clar și complet; confuzia conceptelor, lipsa familiarității cu adevărurile astronomice și cu noile descoperiri domină consistent întreaga lucrare [...]”³².

Von Zach nu ezită nici aici să critice limba în care Mártonfi și-a scris *Initia*. Latina folosită este considerată una de sorginte obscură, barbară, inacceptabilă la nivel academic. Dar poate cele mai grave acuze sunt legate de informațiile pe care von Zach le consideră a fi cele mai importante, cele legate de observatorul astronomic ca atare: „Dacă Mártonfi s-ar fi restrâns la a da socoteală despre clădire și poziția ei, despre dotarea și colecția de instrumente a observatorului din Alba Iulia, pe care să le lege de observațiile autentice efectuate, ar fi fost utilă cumva contribuția sa, iar pentru cunoscători ar fi însemnat totuși ceva. Însă tocmai în privința acestor lucruri nu se spune nimic sau, în cel mai bun caz, cititorul află doar informații superficiale”³³. Cel mai important aspect legat de determinarea localizării geografice a observatorului pare să fie omis din *Initia*, motiv pentru care von Zach se întreabă: „De ce a trebuit atunci Mártonfi să scrie, cu atât mai mult cu cât nu avea nimic relevant de spus? Cine l-a constrâns să publice? De ce nu a avut răbdare?”³⁴ Această întrebare nu este una retorică, lipsită de miză. Episcopul Batthyány își concepe și realizează actul fondator la un loc cu propriul testament, în iulie 1798. Din

³² AGE 3 1799, p. 603: „Und *wem* könnte dieser Cursus wol nützen? Den Astronomen von Profession wahrlich nicht; diesen sagt M. Nichts, was sie nicht längst und besser wissen. Den Anfängern? Sie wären zu bedauern, wenn sie aus dieser dürftigen und fehlerhaften Compilation astronomische Kenntnisse sammeln sollten. Allgemein bekannte Dinge sind nicht einmahl deutlich und vollständig vorgetragen; Verwirrung der Begriffe, Mangel an Bekanntschaft mit astronomischen Wahrheiten und neueren Entdeckungen herrschen durchgängig im ganzen Werke [...]”.

³³ *Ibidem*: „Hätte Martonfi sich darauf eingeschränkt, eine Rechenschaft von der Anlage, Einrichtung und Instrumenten-Sammlung der Carlsburger Sternwarte zu geben, und damit eine Anzeige der wirklich daselbst angestellten Beobachtungen zu verbinden, so würde sein Beytrag immer Nutzen, und für den Kenner einigen Werth gehabt haben. Allein gerade von diesen Dingen erhält man entweder gar keine, oder nur höchst dürftige Nachrichten”.

³⁴ AGE 3 1799, p. 604: „Warum musste denn M. Schreiben, ehe er gehörig gesammelt hatte? Wer nöthigte ihn zur Herausgabe? Warum wartete er nicht?”.

informațiile pe care le avem, cunoscând și cauzele morții episcopului, putem presupune că *Initia* a fost publicată sub o uriașă presiune. Din această cauză, *Initia* pare mai degrabă o lucrare încropită decât una cu intenție de sistem. Deși există în introducerea lucrării un plan complex care ar fi trebuit să se concretizeze în 6 volume, structura cărții pare mai degrabă simplistă. Ea are trei părți: prima se referă la fondarea institutului, a doua la fondul de instrumente al observatorului, iar a treia ar fi trebuit să cuprindă metodologia din spatele utilizării practice a acestora. Niciuna nu pare să-l fi convins pe von Zach. Faptul că episcopul Batthyány era direct implicat nu numai în elaborarea operei, dar și în furnizarea datelor astronomice legate de calculul înălțimilor orașului Alba Iulia, informații despre care știm din corespondența bogată a episcopului cu astronomii vremii, dar mai ales cu Mártonfi însuși, este dovedit și prin aceste cuvinte ale lui von Zach: „Cu privire la înălțimea polului în Alba Iulia, se oferă ceva mai multe informații. Totuși se omite o informație tocmai acolo unde ea este căutată, dar la p. 336 se găsește un registru de latitudini conform căruia înălțimea s-ar regăsi în medie la 46 4 21 2. Dar despre cum și când au avut loc aceste observații, domnește o tăcere totală”³⁵.

Din scrisoarea pe care Batthyány o adresează lui von Zach în 1796, despre care am vorbit mai sus, aflăm informații nu numai cu privire la debutul în astronomie al episcopului, dar și despre modul în care acesta își realiza propriile calcule astronomice. Mai mult, von Zach observă și critică inconsecvența în calcul a lui Mártonfi. Fără a intra în detaliile tehnice ale calculelor astronomice, putem spune, urmărind criticile lui von Zach, că măsurarea longitudinii îi crea reale probleme lui Mártonfi, acesta furnizând informații contradictorii. Aflăm, totodată, și de nemulțumirea lui von Zach cu privire la poziționarea observatorului din Alba Iulia ca atare. Mutarea observatorului la ultimul etaj, cel mai înalt, ar fi fost cu totul greșită, căci vibrațiile, de pildă, ar fi putut afecta serios acuratețea instrumentelor astronomice, vibrațiile fiind provocate nu de fenomene naturale, în primul rând, precum cutremurele, ci de amenajarea greșită a primelor etaje ale observatorului care trebuiau să conțină la parter o tipografie și atelierele mecanicilor.

Ultima parte a recenziei lui von Zach se referă la modul în care Mártonfi face determinarea astronomică a timpului și ajustarea ceasurilor. El face o distincție clară între calculul timpului adevărat, metodă vetustă de calcul, și cel al timpului mijlociu. În sprijinul său, acesta citează din Lalande. Citarea lui nu este întâmplătoare, dacă ținem seama de faptul că Mártonfi însuși fusese într-un

³⁵ *Ibidem*: „In Absicht der Polhöhe von Carlsburg ist etwas mehr geleistet. Zwar vermisst man eine Nachricht da, wo man sie eigentlich sucht, aber es findet sich S. 336 ein Verzeichniss von Breiten, wonach sie im Mittel seyn soll 46 4 21 2. Allein wie und wenn die Beobachtungen angestellt sind, darüber herrscht ein völliges Stillschweigen”.

schimb direct de scrisori cu Lalande. Deci Mártonfi ar fi trebuit să fie la curent cu ultimele evoluții ale astronomiei. Calcularea timpului adevărat este dependentă de locul în care are loc calculul, de aceea, există diferențe clare între timpul adevărat calculat în Alba Iulia și timpul adevărat calculat în Berlin, de pildă. Conform lui Lalande singurul timp pe care astronomii trebuie obligatoriu să-l ia în considerare este cel mijlociu. Aparent, Mártonfi amestecă cele două timpuri, omițând diferențele dintre ele. Recenzia lui von Zach se încheie cu o constatare amară: „Recenzentul încheie aici recenzia oarecum tăioasă a acestei cărți, pe care a citit-o integral nu fără indignare și scârbă. Dar oare care prieten al științelor nu s-ar scârbi, văzând cum cele mai nobile și mai bune proiecte sunt distruse *în felul acesta!* Nu ar trebui oare să-l deplângem pe vrednicul Episcop Batthyány, a cărui strădanie scumpă răspunde acum atât de puțin bunelor sale intenții?”³⁶.

Încheierea lui von Zach trebuie citită într-un dublu registru, corelată și cu mărturisirea făcută lui Schedius. Dincolo de scăpările textului și graba de a o publica, aluziile lui se îndreaptă, finalmente, către episcopul însuși. Investițiile făcute de acesta în observator și în educația lui Mártonfi nu au fost doar uriașe, dar cu totul pripite, chiar inutile în anumite privințe.

Proiectul temerar al lui Batthyány nu s-a bucurat de parcursul său firesc, după cum nici Mártonfi nu a mai apucat să evolueze ca director al institutului batthyánian. Moartea prematură a amândurora a blocat definitiv destinul pe care episcopul îl proiectase atât de pătimăș pentru institutul său. În plus, după moartea lui Batthyány, familia lui intentează un proces pentru recuperarea unor părți din averea acestuia. Astfel, dintr-o revistă literară de epocă din 1806, la rubricile dedicate Transilvaniei, aflăm următoarele: „Acum, după moartea lui Anton Mártonfi, poziția de astronom a rămas vacantă; totuși, doi tineri clerici din Transilvania sunt la Viena, din ordinul episcopului [Joseph Mártonfi], pentru a fi formați ca astronomi sub conducerea lui Triesneker. Veniturile acestei instituții nu sunt încă clare, deoarece în jurul moștenirii fondatorului său a izbucnit un proces, al cărui deznodământ trebuie așteptat mai întâi; dar toate cele bune pot fi sperate de la zelul actualului episcop. În prezent, instrumentele acestui observator nu sunt cele mai bune”³⁷. Totodată, în recenzia făcută de

³⁶ AGE 3 1799, p. 611-612: „Rec. schliesst hiermit diese etwas scharfe Recension eines Buches, welches er nicht ohne Unwillen und Verdruss durchgelesen hat. Aber welcher Freund der Wissenschaften soll nicht Verdruss empfinden, wenn er die edelsten und besten Entwürfe auf *solche Art* gestört sieht! Muss man den würdigen Bischof Batthyany nicht bedauern, dass die von ihm verwendeten (612) beträchtlichen Kosten so wenig seinen guten Absichten entsprechen?”

³⁷ AL 1806, p. 650-651.

sibianul Johann Binder, aflăm și că lucrările la observator erau încă în plină desfășurare până în ultima clipă de viață a lui A. Mártonfi³⁸.

Informațiile pe care le-am adus până în acest moment nu trebuie în niciun fel înțelese ca posibile contestări ale activităților astronomice desfășurate în observatorul din Alba Iulia. Nicio clipă nu s-a urmărit contestarea sau negarea acestora, de vreme ce documentele aflate în arhiva Bibliotecii Batthyaneum depun mărturie în favoarea lor. Nu acesta a fost scopul prezentului studiu. Pe noi ne-a interesat, înainte de toate, *contextul* cultural în care a apărut lucrarea lui Mártonfi și, mai ales, *percepția* contemporanilor asupra performanței sale. Cercetările următoare vor trebui să identifice toată corespondența lui von Zach cu Batthyány, dar și corespondența lui Batthyány cu alți savanți importanți.

Încheiem studiul nostru cu o scurtă meditație asupra Uraniei, zeița sub semnul căreia stă observatorul din Alba Iulia. După cum am putut constata, intențiile în privința institutului astronomic închinat Uraniei erau clare încă din 1794, tot așa cum biblioteca părea să stea sub semnul zeiței Athena Pallas. Idealizările și referințele culturale la pantheonul greco-roman³⁹ în secolul al XVIII-lea nu sunt doar rezultatul Iluminismului și al mentalității care s-a născut din el, ci și expresia neoclasicismului în artă, care tocmai lua avânt. Literatura de specialitate păstrează nealterată această referință la zeița Urania, iar în bună măsură aceasta este îndreptățită. Dar oare semnul sub care stă institutul batthyáian este doar unul idealizant, nu trebuie oare să revenim și la faptele istorice relevante, la descoperirile esențiale ale epocii?

În 1781 Immanuel Kant își publica prima dintre critici, *Critica rațiunii pure*, opera manifest a gândirii Iluminismului european. Dar același an este și anul unei descoperiri astronomice epocale. În martie 1781, prietenul lui von Zach, William Herschel, făcea o descoperire „astronomică”; descoperea o nouă planetă, planeta pe care contemporanii, în frunte cu Bode⁴⁰, o vor numi Uranus. Din Antichitate pornind, aceasta era prima descoperire a unei noi planete, cea de-a 7-a. Tot în același an, 1781, Batthyány este sfințit în catedrala de la Alba Iulia ca episcop⁴¹. De altfel, în testamentul său, Batthyány își marchează episcopatul începând cu anul 1781, și nu 1780, anul propriu-zis al numirii sale ca episcop. Este aceasta o simplă coincidență? Oare institutul astronomic al episcopului stă sub semnul *Uraniei* sau al lui *Uranus*?

³⁸ SQ 1801, p. 175.

³⁹ Cunningham 2013, p. 3-29.

⁴⁰ Bode 1784, p. 88.

⁴¹ Biró 1941, p. 7.

**The Observatory of the Batthyáian Institute *invita Minerva*. Considering a Critical
Historical Review of the *Initia Astronomica***

ABSTRACT

The Roman Catholic Bishop of Transylvania, in late XVIIIth century, Ignatius Batthyany, had great plans for the local cultural life, in Alba Iulia (Carlsburg, Alba Carolina). He transformed a former Trinitarian church into a multifunctional institution: library, astronomical observatory and typography, everything under a single roof. On 31 July 1798, he drawn up and made his testament, which would also play the role of a foundational act. According to it, the Bishop designated as first Director of the Institute, Anton Mártonfi, his disciple, and the first astronomer of the *Institutum Astronomiae Theoreticae et practicae*. The Bishop's preoccupations with the astronomical sciences are reflected in his personal correspondence with some of the most important contemporary scholars: Baron Franz von Zach, Jerome Laland etc. Under pressure from the Bishop, Mártonfi published his first opus, one of 6 planned to be published in the later years (a plan never fulfilled), *Initia Astronomica Speculae Batthyanianae*. Being already known his intentions in the privileged circle of the European scholars, Batthyany created great expectations in the scientific community. Mártonfi's work should have been the first fruit of these efforts. Despite this, the work of Mártonfi did not receive great reviews at all, on the contrary. The most important critic of this work was Baron Franz von Zach, Director of the Astronomical Observatory in Gotha. The study analyses the review von Zach made and the fascinating intellectual background of his critical position on *Initia*.

List of illustrations

Fig. 1 – Depiction of goddess Minerva on one of the main panels from Aula Magna, Batthyaneum Library (photo Cristian Mladin)

Fig. 2 – *Initia astronomica*, Albae Carolinae, 1798 (title page)

Abrevieri bibliografice

- AGE 1 1798 – *Allgemeine geographische Ephemeriden*, ver. F. von Zach, Vol. I, im Verlage des Industrie-Comptoirs, Weimar, 1798
- AGE 2 1798 – *Allgemeine geographische Ephemeriden*, ver. F. von Zach, Vol. II, im Verlage des Industrie-Comptoirs, Weimar, 1798
- AGE 3 1799 – *Allgemeine geographische Ephemeriden* (AGE), ver. F. von Zach, Vol. II, im Verlage des Industrie-Comptoirs, Weimar, 1799
- AL 1806 – *Allgemeine Literaturzeitung vom Jahre 1806*, vol. 2, April, May, Junius, Halle (...) und Leipzig (...), 1806, Num. 82, Mittwochs den 18ten Junius 1806
- BLKÖ 1875 – *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich*, ed. Constantin von Wurzbach, vol. 29, Wien, 1875
- Biro 1941 – Biró Vencel, „Gr. Batthyány Ignác (1741-1798)”, în *Erdélyi Tudományos Füzetek* (Szerk. Szabó T. Attila), Kolozsvár, 1941, p. 1-14
- Biro 2011 – Doina Biro, „Batthyány Ignác le fondateur de la Bibliothèque Batthyaneum à Alba Iulia. Sur ses projets scientifiques et culturels et sur ses modèles religieux”, în *Klímó György püspök és kora - Egyház, művelődés, kultúra a 18. században*, Pohánka Éva - Szilágyi Mariann, Pécs, 2011, p. 39-57
- Biro 2016 – Doina Biro, „Le décor de la bibliothèque et de l'observatoire astronomique fondés par le comte Ignác Batthyány, évêque de Transylvanie, à la fin du xviiie siècle”, în

- Bibliothèques décors, XVIIe-XIXe siècle*, sous la direction de Frédéric Barbier, István Monok & Andrea De Pasquale, Editions des Cendres, 2016, p. 155-177
- Bode 1784 – Bode Johann Elert, *Von dem neu entdeckten Planeten*, Berlin, 1784
- Cunningham 2004-2009 – Cliff Cunningham, *The Collected Correspondence of Baron Franz Xaver von Zach. From Zach to his Fatherland*, vol. 2, Surfside, Star Lab Press, 2004-2009
- Cunningham 2013 – Cliff Cunningham, "Classical Deities in Astronomy: The Employment of Verse to Commemorate the Discovery of the Planets Uranus, Ceres, Pallas, Juno and Vesta", in *Culture and Cosmos. Special issue: Literature and the Stars*, 2013, 17, p. 3-29
- Dârja 1997 – Ileana Dârja, „Din istoria Bibliotecii Batthyaneum. Etapa I: 1798-1826”, în *Apulum*, XXXIV, 1997, p. 341-365
- GAGS 1800 – *Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen*, vol. 3, Göttingen, gedruckt bey Heinrich Dietrich, 1800
- IALZ 1796 – *Intelligenzblatt der allgemeinen Literatur-Zeitung vom Jahre 1796*, Numero 116, Sonnabends den 27ten August 1796
- Kilpatrick 1990 – Ross Stuart Kilpatrick, *The Poetry of Criticism: Horace, Epistles II and Ars Poetica*, Edmonton, University of Alberta Press, 1990
- Kovacs 1992 – Kovacs Andras, „Observatorul Astronomic Batthyaneum de la Alba Iulia”, *Ars Transsilvaniae*, II, 1992, p. 29-48
- MEJSLA 1799 – *Magasin encyclopédique, ou Journal des sciences, des lettres et des arts*, Aubin Louis Millin, vol. 23, Paris, 1799
- Maryks 2014 – Robert Aleksander Maryks, *Jesuit Survival and Restoration. A Global History, 1773-1900*, (Studies in the History of Christian Traditions), Leiden / Boston, Brill Academic Publishers, 2014
- OAL 1799 – *Oberdeutsche allgemeine Litteraturzeitung: im Jahre 1799*, Zwölfer Jahrgang, Erste Jahreshälfte, Jänner bis Juny, Salzburg, Im oberdeutschen Staatszeitungs-Comtoir, St. CVII, Montag, den 9ten September 1799
- SQ 1801 – *Siebenbürgische Quartalschrift*, Bd. 7, 1801
- SAABN 1797 – *Sammlung astronomischer Abhandlungen, Beobachtungen und Nachrichten*, J. El. Bode, Dritter Supplement – Band zu dessen astronomischen Jahrbüchern, bey Gottl. Aug. Lange., Berlin, 1797
- Wollmann 2011 – Volker Wollmann, „Zur technischen Ausstattung der Karlsburger Sternwarte (Specula) aus dem Jahre 1798”, în *Batthyaneum. Omagiu fondatorului Ignatius Sallestius de Batthyan (1741-1798)*, Editura Bibliotecii Naționale a României, București, 2011, p. 213-224

Cuvinte-cheie: observator astronomic, von Zach, *Initia*, Mártonfi, Batthyány, corespondență, recenzie

Keywords: Astronomical Observatory, von Zach, *Initia*, Mártonfi, Batthyány, correspondence, review

